

Вавилова І., Ісакова Н., Олійник М., Саєнко Ю., Троян В.

Інтелектуальна еміграція українських вчених на початку XXI століття // Nauka innov. – 2016, 12(6):28–31

<...> Досвід вирішення проблеми наукової еміграції в інших країнах

Для ознайомлення зі шляхами вирішення проблеми еміграції вчених у державах, котрі, як і Україна, перебувають у стані політичної та економічної трансформації, автори опрацювали публікації, матеріали веб-сторінок та інформацію, надану посольствами ряду країн. Узагальнення цих матеріалів наведено у цьому розділі.

У *Польщі* докладають значних зусиль для того, щоб зберегти кваліфіковані кадри в країні, особливо спеціалістів, котрі працюють у пріоритетних галузях досліджень [4–5]. Крім того, у Польщі намагаються максимально використати вчених, що раніше виїхали працювати за кордон. Слід відзначити, що польські вчені (як і угорські) мали більше можливостей для роботи за закордонними контрактами навіть при соціалістичному режимі. Відомо, що польські вчені виїжджали для роботи за кордон ще в 1970 р., тому налаштування робочих контактів з польськими вченими-емігрантами розглядається польським урядом як перспективний напрямок для зменшення негативних наслідків виїзду науковців. Польські вчені-емігранти не втрачають зв'язків з колегами в Польщі. Так, за результатами анкетування, 93 % опитаних емігрантів відповіли, що вони підтримують професійні контакти з науковою спільнотою Польщі. Найчастіше наводяться такі види контактів, як періодичні відрядження в наукові інститути (80 %), читання лекцій або участь у конференціях (74 %), значна частина респондентів (64 %) запрошують колег з Польщі у свої інститути за кордоном. Важливо відмітити, що три чверті респондентів обдумували можливість повернення в Польщу, але до практичних кроків не дійшли. Головними перепонами для повернення, за оцінками опитуваних, є порівняно невисока зарплата (53 % респондентів), неможливість проводити дослідження в Польщі на достатньо високому рівні (38 %), труднощі з працевлаштуванням для чоловіка/дружини та відповідною школою для дітей (близько 34 %) [5, с. 88–89].

На підставі проведених досліджень польські експерти прийшли до висновку, що вирішення проблеми виїзду вчених пов'язано з ґрунтовним покращенням не тільки умов наукової праці, але й системи науки та освіти взагалі. Нижче наведено ті заходи, котрі, на думку польських колег, мають сприяти покращенню ситуації в цій сфері:

- ◆ будівництво нових корпусів та покращення матеріальної бази державних університетів, включаючи сучасне обладнання для наукових досліджень, комп'ютерні мережі та бібліотеки;

- ◆ покращення фінансування та умов праці викладачів державних університетів;

- ◆ реорганізація системи навчання в університетах шляхом запровадження трьохступеневої схеми: три роки «ліцензіата», два роки магістратури та три роки аспірантури для підготовки докторів наук при наявності кадрів викладачів вищої кваліфікації;

- ◆ гнучка система навчання, що дає можливість вивчати дисципліни на різних факультетах;

- ◆ запровадження фінансових стимулів для залучення вчених Академії наук до підготовки аспірантів та викладання в університетах;

- ◆ зміна системи присвоєння ступеня доктора наук, зокрема залучення з цією метою науковців із інших університетів та іноземних вчених; у перспективі рекомендується перехід на програми європейських докторантур;

- ◆ зміцнення університетів у регіонах [5, с. 91–92].

В *Угорщині*, як і в інших постсоціалістичних країнах, у 1990-і роки назріли корінні зміни в офіційній політиці щодо науки. Як правило, творчо активні та талановиті науковці за своїм світосприйманням є космополітами та індивідуалістами: вченим необхідне спілкування з іноземними колегами та колективна праця в закордонних наукових центрах. Однак існують зовнішні (по відношенню до наукової діяльності) фактори, що неминуче підштовхують вчених до повернення на батьківщину. На думку угорських дослідників, країна повинна бути готовою до повернення вчених, створивши їм необхідні умови для роботи та сприятливу атмосферу для досліджень. У такому випадку країна-донор не буде нести прямих інтелектуальних витрат у довгостроковій перспективі. За період від 1986 до 1992 р. Угорська академія наук спільно з міжнародними організаціями брала участь приблизно у 800 різноманітних міжнародних програмах, 33 % з котрих відбувалися безпосередньо в Угорщині. У 1992 р. входження Угорщини до таких програм, як EUREKA, дозволило «інтернаціоналізувати» науковий процес та значно інтенсифікувати наукове співробітництво з країнами ЄС. Угорські вчені покладають великі надії на міжнародне наукове співробітництво, а ті з них, які беруть участь у міжнародних наукових проектах, працюючи частково вдома, частково за кордоном, мають значно менше бажання емігрувати. В Угорщині підтримують контакти з професорами-емігрантами та звертаються до них з проханнями прийняти на стажування молодих вчених і аспірантів, не дивлячись на ризик, що частина цих вчених залишиться в інших країнах. Все ж решта повернеться додому, збагачена знаннями та контактами з іноземними колегами [2, 3].

У *Румунії* дотримуються аналогічної політики запобігання виїзду вчених. У період трансформації наукові центри стали незалежними і змогли налагодити безпосередні контакти з національними науковими центрами в інших країнах з метою проведення стажування та обміну професорами і науковими співробітниками. Діяльність незалежних наукових центрів доповнюють деякі урядові угоди та контакти. У рамках різноманітних урядових програм за період 1990–1992 рр. більше ніж 150 румунських лекторів та професорів працювали за кордоном, близько 285 вчених були в короткострокових наукових відрядженнях у Німеччині, Іспанії, Франції, Італії за програмою TEMPUS, більше ніж 50 студентів навчалися за кордоном. Крім того, в Румунії створено Спеціальний фонд для підтримки науки, особливо фундаментальних досліджень [2].

Організація наукових та технологічних досліджень TUBITAK активно працює в *Туреччині* за програмою TOKTEN, метою якої є якнайширше використання досвіду та знань турецьких вчених, що працюють за кордоном. Ця програма реалізується за участі уряду Туреччини та ініціативи ООН. Вона сприяє довготривалому розвитку науки в Туреччині, підтримує обмін науковців і спеціалістів, громадян Туреччини або турецького походження для надання консультацій в наукових установах та установах громадського і приватного сектора економіки. Ці вчені передають свої знання і навички та сприяють зміцненню співробітництва між турецькими і міжнародними організаціями.

На думку дослідників стану науки в *Болгарії*, необхідно обмежити виїзд науковців, але при цьому, однак, стимулювати мобільність вчених. Досягнення цих двох взаємопов'язаних цілей можливе за таких умов:

- ◆ активна участь Болгарії в програмах і проектах європейської спільноти, включаючи програму EUREKA для конкурентноздатних технологій, програму TEMPUS та ін.;
- ◆ розширення контактів і створення національних інститутів для співробітництва з такими програмами ЄС, як FAST та MONITOR для оцінки технологій;
- ◆ SPRINT та COMET для розвитку промисловості та освіти тощо;
- ◆ аналіз, оцінка та координація участі країни в міжнародних державних і недержавних організаціях у сфері промисловості і технологій, особливо в таких організаціях ООН, як ПРООН, ЮНЕСКО та ЮНІДО, а також у відповідних професійних організаціях;
- ◆ підготовка стратегій та політики щодо співробітництва в галузі технологій та промисловості і залучення технологій із розвинутих країн;
- ◆ подальша демократизація країни, прийняття ліберальних законів про працю та її гарантій для індивідуума.

Все це є потужним аргументом на користь повернення болгарських вчених на батьківщину [1].

За останні роки в *Республіці Білорусь* почала створюватися відповідна інфраструктура та законодавча база системи державного регулювання процесів інтелектуальної міграції. Найважливішим кроком у цьому напрямку було створення Державного комітету з науки і технологій, Державної міграційної служби (зараз Комітет з міграції при Міністерстві праці РБ), а також прийняття Державної міграційної програми на 1998–2000 рр.

Для об'єктивної оцінки руху наукових та науково-педагогічних кадрів Республіки Білорусь, включаючи зовнішню інтелектуальну міграцію, пропонується створити прогностичну систему відстеження цих процесів. Моніторинг процесів інтелектуальної міграції повинен базуватися на таких принципах:

- ◆ принцип неперервності спостереження за процесами інтелектуальної міграції. З метою реалізації цього принципу визначаються частота або періодичність збору необхідної інформації для аналізу та оцінки змін, що відбуваються в науково-технічній сфері республіки.

Для моніторингу процесів інтелектуальної міграції доцільно ввести відстеження з річною періодичністю;

- ◆ принцип поєднання трьох моніторингових компонентів (*аналіз, прогноз, рекомендації*).

Аналіз передбачає обробку державної та відомчої статистичної інформації про процеси внутрішньої та зовнішньої інтелектуальної міграції, а також даних обстеження базових наукових організацій та вузів Республіки, що виконуються за допомогою інструментарію моніторингу (моніторингових статистичних форм, анкет, інтерв'ю з експертами). Прогноз надає уявлення про можливий розвиток процесів інтелектуальної міграції у найближчій або середньостроковій перспективі при різноманітному ймовірному поєднанні соціально-економічних умов їхнього протікання. Рекомендації містять заходи про необхідні дії керівних органів, що визначають всі сторони державного регулювання процесів інтелектуальної міграції, а також його удосконалення;

- ◆ принцип розвитку моніторингу процесів інтелектуальної міграції означає постійне вдосконалення його методичної основи, підвищення достовірності використаної статистичної та соціологічної інформації, розвиток математичної бази обробки даних, методів проведення соціологічних опитувань.

Очевидно, що для започаткування моніторингу інтелектуальної міграції треба створити аналітичний центр, в якому були б наукові групи, здатні реалізовувати на практиці системні принципи та завдання моніторингового дослідження. Постановою Ради Міністрів РБ створено Центр моніторингу міграції наукових та науково-педагогічних кадрів як структурний підрозділ Інституту соціології НАН Білорусі [6].

Співробітництво НАН Білорусі з науковими центрами і організаціями інших країн відбувалося за міжакадемічними та міжінститутськими угодами.

Географія наукового співробітництва вчених академії достатньо широка і охоплює 64 країни. У 1998 р. Інститутами НАН Білорусі виконувалося 235 договорів і контрактів з іноземними науковими установами, фірмами і організаціями. Зокрема, наразі в рамках програми INTAS із 110 міжнародних проектів за участі білоруських і іноземних вчених 63 виконується членами академії. У 1998 р. по лінії INTAS вперше проведено спеціальний конкурс для Білорусі [6]. За період 1996–1998 рр. в обстежуваних НДІ та вузах було зафіксовано більше ніж 2,2 тис. виїздів учених, пов'язаних з виконанням обов'язків за контрактами і іноземними грантами.

Література

1. Pushkarov D. *The Brain Drain from Bulgarian Science*. In: Proceedings of the International Seminar on «Brain Drain Issues in Europe», UNESCO-ROSTE. 1993. 25–27 April, Technical Report N 15.
2. *Brain Drain in Russia: Problems, Perspectives and Ways of Regulation*. In: Brain Drain Issues in Europe: Cases of Russia and Ukraine, UNESCO Regional Office for Science and Technology for Europe, Technical Report. 1994. № 18.
3. Vizi E. S. *Reversing the Brain Drain from Eastern European Countries: The «Push» and «Pull» Factors*. *Technology in Society*. 1993. V. 15. P. 101–109.
4. Hryniewicz J., Jalowiecki B., Mync A. *The Brain Drain in Poland*. University of Warsaw. 1992. 118 p.
5. Hryniewicz J., Jalowiecki B., Mync A. (1997). *The Brain Drain from Sciences and Universities in Poland: 1994–1996*. University of Warsaw. 94 p.
6. Artyukhin M.I. Intellectual migration as aspect of stateregulation. *Science and Science of Science*. 2000. No 4. P. 54.